

Mövzu:4 AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATININ

JANRLARI

Xalq poeziyasının mənşəyi. Xalq sənətinin nə zaman meydana gəlməsini dəqiq şəkildə müəyyənləşdirmək çox çətindir. Bu məsələ bütün dünya folklorşünaslığında mühüm problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Ancaq buna baxmayaraq, folklor əsərlərinin mənşəyi məsələsini təxmini də olsa müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunun üçün nəzəriyyəçilərə müasir elmin bir sıra nailiyyətləri əsas verir. Məsələn, poeziyanın mənşəyini təxmini də olsa müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı sahələrdə elmin əldə etdiyi nailiyyətlər bizim köməyimizə çatır: əvvələn, xalqların qədim, ibtidai icma dövrünə aid arxeoloji və tarixi məlumatlar, sonra, müasir dövrdə mədəniyyəti daha aşağı səviyyədə olan xalqların həyatı və yaradıcılıqları üzərində aparılan etnoqrafik müşahidələr və nəhayət, daha mədəni xalqların şifahi xalq yaradıcılığında gəlib bizə çatan qədim dövr qalıqlarının araşdırılması.

Dünya klassiklərinin sənətin mənşəyinə dair nəzəri müddəaları isə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin meydana gəlməsini aydınlaşdırmaq işində əsaslı əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də poeziyanın mənşəyi məsələsi yalnız ümumi, nəzəri şəkildə qoyula bilər. Çünki xalq poeziyasının ən qədim nümunələri unudulmuş, gəlib bizə çatmamışdır.

Ümumiyyətlə, sənətin mənşəyi haqqında tarixdə müxtəlif görüşlər olmuşdur. Bunların bir qismi idealizmə əsaslandığı üçün özünə mövqe qazana bilməmişdir. Məsələn, Bioloji nəzəriyyəyə görə guya ümumiyyətlə, sənət və bədii yaradıcılıq istedadı anadangəlmədir, insan onu təbiətdən alır.

Ancaq bilmək lazımdır ki, gözəllik duyumu qanunları tarixən, yavaş-yavaş yaranıb formalaşmışdır. Qədim insanlar əmək fəaliyyəti, təbiətlə təması zamanı sənətin gözəlliyini başa düşüb sonra öz əsərlərində təcəssüm etdirmişlər. Sənətin qədim insanların təşkil etdiyi oyunlardan doğması nəzəriyyəsi də tarixi ictimai əsaslardan uzaq görünür. Çünki oyunların özləri də insanların əməyi prosesində təşkil edilmişdir.

Sənətin dindən doğub inkişaf etməsi nəzəriyyəsi də cəmiyyətin tarixi ictimai inkişafı tərəfindən dəqiqləşdirilməlidir. Bu nəzəriyyənin bir çox tərəfdarları sənətin osasında qədim əsatirlərin dayandığını söyləmişlər. Əvvələn deyək ki, sonat və din ictimai şüurun müxtəlif formalarıdır. Onlar bir-birindən doğa bilməz. Bundan başqa din sənətdən sonra doğub inkişaf edir. Başar cəmiyyətinin sonrakı inkişafı yolunda müəyyən mənada dinin sənətə təsiri öz izlərini saxlamasını söyləmək mümkündür. Yekun olaraq deməliyik ki, sənət

və dinin mənşəyinin materialist izahı budur ki, hər ikisi qədim insanların əmək fəaliyyəti nəticəsində doğub inkişaf etmişdir.

Sənətin mənşəyini izah etmək üçün qədim insanların təbiət, heyvan və bitkilər aləmi haqqında ibtidai görüşlərini də bilmək lazımdır. Bu görüşlər animizm, maqiya (əfsun), totemizm, antropomorfizm və s. şəkillərdə təzahür edirdi. Mifologiya (əsatir), əfsanə, rəvayətlər məhz bu görüşlərdən sonrakı dövrlərin məhsuludur.

İbtidai dövr folklor yaradıcılığının müəyyən mərhələsində qədim insanlar hər bir təbiət hadisəsinin, əşyanın arxasında bir ruh görmüş və onları canlı hesab etmişlər. Buna animizm deyilir. Təbiət hadisələri, təbii qüvvələr qarşısında aciz olan insanlar onları canlandırmaq yolu ilə şərh etməyə səy göstərmişlər. F. Engels yazır: «Təbiət qüvvələri ibtidai adama yabançı, əsrarəngiz, əzici bir şey kimi görünür. Bütün mədəni xalqların keçdiyi müəyyən pillədə insan həmin qüvvələri canlandırmaq yolu ilə onlara alışıq. Məhz bu canlandırma meylini hər yerdə allahlar yaratmışdır». Ay, günəş, ulduzlar, külək, su, bitkilər, daha sonra bulud, yağış, ildırım, qış, yaz və s. canlandırılması, hərəsinə bir canlınin keyfiyyətlərinin verilməsi animizmin təzahürüdür. Maqiya - əfsun, cadu, fal, qurd ağzı, and və inanclarda özünü göstərməkdədir. Hava, məhsul, cadugərlər haqqında rəvayətlər, nağıllarda rast gəldiyimiz sehrli üzük, süfrə, xalça, çubuq və sairə də yaşamaqdadır.

Qədim insanlarda animist görüşlərin meydana gəlməsi, ayrı-ayrı heyvan və bitkilərin, əşyaların fetişləşdirilməsi ilə sıx bağlı idi. Fetişist münasibət nəticə etibarını ilə totemist görüşləri doğurdu ki, ayrı-ayrı xalqların şifahi yaradıcılığının inkişafında totemizm sonralar müəyyən mərhələni təşkil etdi. «Totem» sözü Şimali Amerikada yaşayan hindu qəbilələrindən birinin dilindən götürülmüşdür, nəsil deməkdir. Totem bu və ya digər qəbilənin müqəddəs saydığı, yaxud onda öz əcdadını gördüyü müəyyən heyvan, yaxud bitki növüdür.

Müxtəlif qəbilələrdə inək, öküz, at, ilan və başqa heyvanlar müqəddəs hesab edilmiş, bitki aləmindən isə bir sıra ağaclar, çiçəklər müqəddəs sayılmış, bunlardan arçın, dağdağan, səm (sərəni) və s. xüsusi əhəmiyyətə malik imiş. Torpaq, hava (göy-səma), su, od müqəddəs hesab edilmiş. Sayaçı sözlərində heyvanların insan dilində danışması, bəhsə girməsi, yerin, göyün, buludun, ildırımın, yağışın canlı kimi təsviri bu məsələlərlə bağlıdır.

Antropomorfizmdə totemizmdən fərqli olaraq təbiət hadisələrinə, heyvan və bitkilər üzərinə insanlara xas olan əlamət və xüsusiyyətlər köçürülür. Bizim

bir sıra nağıllarımızda quşlar, digər heyvanlar insan cildinə girir, yaxud da insan kimi danışirlar, insanlara bu və ya digər əhvalatlardan xəbər verirlər. Bundan başqa nağıl və əfsanələrdə bulud, ildırım, ay, günəş də insanlara məxsus xasiyyətlər kəsb edir.

Mifologiya (əsatir) da cəmiyyətin nisbətən aşağı mərhələsində, sinifli cəmiyyətdən qabaq, ibtidai icma dövründə meydana gəlmişdir. Dünya xalqlarının mifologiyası üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, o, insan təfəkkürünün yüksək inkişaf mərhələsini, dünyagörüşünün formalaşdığı aydın bir dövrü özündə əks etdirir. İnsanlar dünya, yaranış haqqında əsas suallara birdən-birə və çox tezliklə cavab tapa bilməzdilər. Dünya necə əmələ gəlib? İnsan necə yaranıb, təbiət hadisələri necə və nə cür baş verir? Bütün buna oxşar suallar zaman keçdikcə müəyyən sistem halını almış, məhz ondan sonra mifologiya yaranmağa başlamışdır. Həm də mifologiyada allahlar özləri yüksək və aşağı silklərə bölünür. Müəyyən sinfi fərqlər göstərilir.

Deməli, mifologiya qədim insanların animist, antropomorfist, totemist və s. baxışlarından sonrakı dövrün məhsuludur. Bəs necə olmuşdur ki, ibtidai insanlar sənətin yaranmasına ehtiyac duymuşlar? Sənət də qədim insanların ibtidai ünsiyyət vasitələrindən biri olmuşdur. Poeziya əvvəlcə kortəbii, materialist əsasda inkişaf etmişdir.

Deməli, ən qədim zamanlarda ictimai həyatın, mühitin poetik, obrazlı dərk olunması qədim insanların fəaliyyətinin növlərindən biri olmuşdur. Qədim sənətin ilk nümunələrinin meydana gəlməsində ibtidai insanların xəyalının, uydurmasının oynadığı mühüm rol qeyd edərək K. Marks yazırdı: «Xəyal, insanlığın tərəqqisinə ən çox yardım edən böyük bir istedaddır: o, artıq insan nəslinə qüdrətli təsir göstərən, indi yazılmamış ədəbiyyatın əsatir, əfsanə, rəvayətlərini yaradan mənbədir, K. Marks daha sonra əsatirin yaranması və ölüb getməsi məsələsindən bəhs edərək göstərir ki, əsatir təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə təbiət hadisələrini müəyyən şəklə salır, üzərində hökmran olur və bu həqiqi hökmranlıqla da əsatir məhv olub gedir. Yəni xəyalın yaratdığı bədii təsəvvür, obraz qalır, onun uydurma olduğu isə unudulub gedir.

Dünya klassikləri, onların nəzəri müddəalarını mənimsəyən Q.V. Plexanov, M. Qorki dil, sənət və təfəkkürün inkişafında, insan əməyinin böyük rol oynadığını göstərmişlər. İbtidai insanların poetik yaradıcılığı onların əmək fəaliyyəti ilə sıx əlaqədə inkişaf etmişdir.

Çox ehtimal ki, poetik fəaliyyət təsviri incəsəntdən (burada ibtidai insanların hər cür şəxsi şeyləri nəzərdə tutulur) nisbətən sonra meydana gəlmişdir. Ona görə ki, həqiqi mənada poetik yaradıcılıqda insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dildən istifadə edilmişdir. Deməli, dil poetik sənətin yaranmasında ən mühüm faktorlardan ibarətdir. «Əgər ibtidai insan bu və ya digər ev əşyası, silah üzərində işləyirsə, yaxud əcdadının onu heyran edən qəhrəmanlığı haqqında danışarsa, o zaman bunu o öz-özlüyündə müəyyən bir gözəllik yaratmaq məqsədilə deyil, bu şeyə ehtiyac duyduğu, bu hadisəni ibratamız və zəruri saydığı üçün edirdi.

Bu isə, onun bu və ya digər əşyanı daha yaxşı, daha gözəl etmək, onu maraqlandıran hadisələr haqqında daha təsirli danışmaq səyinə mane olmurdu». M. Qorqi məqalələrinin birində göstərirdi ki, incəsənətin baniləri dulusçu, dəmirçi, toxucu, daşyonan, bənna, ağac və sümük üzərində nəqş edən nəqqaş, silahqayıran, rəngsaz, dərzi və ümumiyyətlə, sənətkar insanlar olmuşlar, onların sənətkaranə eyni zamanda əmək nəğmələrinin formalaşma prosesini də müəyyən dərəcədə göstərməkdədir. Əmək nəğmələrinin bir çoxunda əmək və əmək alətləri, köməkçi qüvvələr təriflənmiş, hətta müqəddəsləşdirilmişdir. Zaman keçdikcə ilk əmək nəğmələrinin daha kamil nümunələri yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, folklorə məxsus olan kollektivlik ibtidai insanın poetik yaradıcılığında xüsusilə özünü göstərirdi. Bu o demək deyil ki, poeziya kollektivin özü tərəfindən yaradılır. Fərdlərin isə heç bir rolu yox idi. O zamanı özündə də kollektivin içərisində heç bir peşəda, o cümlədən də sənətdə bacarığı ilə seçilən insanlar olmuşdur. Məsələ burasındadır ki, kollektiv, yəni qəbilə, yaxud tayfa eyni fikirdə, eyni maraqlarda olmuşdur. Bu mənada hər bir yaradıcı kollektivin fikrini öz əsərlərində ifadə etmişdir. Zaman keçdikcə fərdin, kollektivin yaratdığı nümunələr ictimai həyatın çox müxtəlif sahələrini əhatə etdiyi kimi, forma etibarını ilə də bir-birindən fərqlənmiş və çoxjanrlı şifahi ədəbiyyatımız yaranmışdır.

Əmək nəğmələri. Xalqın poetik yaradıcılığının ən qədim janrlarından biri əmək nəğmələri olmuşdur. Bunlar bilavasitə əmək prosesində ifadə edilmişdir. Məqsəd isə əməyi ritmikləşdirmək və yüngülləşdirməkdən ibarət olmuşdur. Bu nəğmələr əvvəllər çox sadə və bəsit şəkildə özünü göstərmişdir. Bəzən bir söz bir neçə dəfə təkrar edilmiş, ritmlə söylənmiş, şən, şux xarakter daşmışdır. Bununla da o, kollektivi həvəsə gətirmiş, səfərbər etmiş, əmək prosesindəki çətinliyi, ağırlığı yüngülləşdirməyə xidmət göstərmişdir. Məsələn

Güc ver ho, güc ver ho, güc ver ho!

Avalım düzdə qalıb,

Güc ver ho, güc ver ho, güc ver ho!

Ehhe, ehhe, güc ver ho (17,66).

Əməklə bağlı xalq yaradıcılığı folklorumuzun ilk qaynaqlarında dayanır. Qədim insanlar dəstə, tayfa, qəbilə şəklində yaşadığı dövrdən başlayır. Ancaq o dövrün, ümumiyyətlə, xalq ədəbiyyatı nümunələri bizə gəlib çatmamışdır.

Qədim əmək nəğmələrinin bir sıra nişanə və əlamətlərini özündə saxlayan nümunələr son dövrlərdə toplanıb üzə çıxarılmışdır. Əmək nəğmələrinin əsas xüsusiyyətləri onların qədim insanların müxtəlif dövrlərdə peşə və sənətlərlə bağlı yaranmasındadır. Həmin nümunələrdə görülən işin xarakteri, forma və məzmunu, peşə əlamətləri özünü göstərir. Məsələn, əkinçilik, ovçuluq, maldarlıq, balıqçılıq, toxuculuq və sairə ilə bağlı yaranan mahnılar həmin sənətlərin görülmə gedişini, əlamətlərini, ritmini müəyyən dərəcədə qoruyub saxlamışdır.

Bu ilk nəğmələr şifahi poeziyamızın bizə gəlib çatan ən qədim nümunələri kimi, xalqın ilkin əmək həyatını əks etdirməklə yanaşı,

Holavarlar. Əmək nəğmələrinin bir çox xüsusiyyətlərini özündə saxlayan «Holavarlar indi də hafizələrdə yaşamaqdadır.

Qara gəlim naz eylər,

Kotanın hodaqları

Quyruq bular, toz eylər

Partlayıb dodaqları,

Ay qaranlıq gecədə

Qarğayın kotan sinsin

Kotani pərvaz eylər.

Dincəlsin hodaqları.

Ya cüt, ya da kotanla yer əkən zaman heyvanların hərəkətinə, alətlərin çıxardığı səslərə, ümumiyyətlə, əkin işinin ahinginə uyğun olaraq oxunan

holavarların ilkin forması və məzmunu bəsit olmuşdur. Səslərdən, ritmlərdən, «ho-ho»lardan ibarətmiş. Xalq şeirinin inkişafı və təkmilləşməsilə necə deyərlər bayatı formasında da holavarlar yaranmışdır.

Qara gəlim, gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən
Sən yat qaya dibində
Qoy qaralım gündə mən.
Axşamlar, ay axşamlar,
Axşamlar yanar şamlar.
Hərə evinə gedər.
Xödək harda axşamlar?

Ağır əmək şəraiti ilə yanaşı, əkinçilərin arzu və istəkləri də bir sıra mahnılarda ifadə edilmişdir:

Öküzlər qoşa getdi,
İşlədi coşa getdi
Il uzunlu çalışdım
Zəhmətim boşa getdi.

Ə. Axundov göstərir ki, «holavar»da «ho» - heyvan, «var) isə get mənasında işlədilmişdir (1,242). A. Nəbiyev yazır: «Çin və Hind xalqlarının folklorunda «ho» müqəddəs öküz (inək) toteminin adı olmuşdur.

Sayaçı nəğmələri. Əmək nəğmələrinin geniş yayılmış nümunələrindəndir biri də sayaçı sözləridir. Sayaçı sözü haqqında müxtəlif mülahizələr vardır. Məsələn, F.Köçərli göstərir ki, saya fars dilində kölgə deməkdir, məcazi mənası isə himayə, müdafiədir.

Sayaçı sözləri həm forma, həm də məzmun etibarilə müxtəlifdir. Bunlar ev heyvanlarına, mallara, ən çox isə qoyun və həsr edilmişir. Sayaçı sözləri çox orijinal bir şəkildə başlanır:

Sayaçıya verdiniz?
Səfa olsun yurdunuz!

Ulamasın qurdunuz!

Ac getsin, avanınız!

Tox gəlsin çobanınız

Salammelik, say bəylər,

Bir-birindən yey bəylər,

Saya gəldi gördünüz?

Salam verdi aldınız?!

Alnı təpəl qoç quzu

M.H. Təhmasib yazır ki, «sayaçı sözləri ozan mərasim nəğmələrindən biridir. Bu nəğmə indi arxaıkləşmiş bir sıra sözləri, formaları yaşatdığı üçün də çox qiymətli. Misal üçün biz bu balaca nəğmədə hörmətli mənasında «say», daha yaxşı mənasında «yey», nəğmə mənasında «saya», qaşqa mənasında «təpəl», daldalanacaq mənasında «sapa» düşərgə mənasında «yurd», oğru mənasında «avan», kabab mənasında «şışlik» maca-bud mənasında «aşıqlıq», qol mənasında «qor», neysan yağışı mənasında «sayan yağış») və s. kimi sözlərə rast gəlirik» .

Sayaçı sözləri çox sadə, axıcı mahnılardır. Bunlardan qoyunlar, quzular, keçilər tərif edilir, onların xüsusiyyətləri, xeyiri , zərəri, hətta xarici görünüşü belə məhəbbətlə çox təsirli bir şəkildə ifadə olunur.

Mərasim nəğmələri. Şifahi ədəbiyyatımızın ən qədim janrlarından biri də mərasim nəğmələridir. Bu nəğmələr qədim azərbaycanlıların müxtəlif məqsədlər üçün təşkil etdikləri mərasimlərdə oxunmuşdur Mərasimlər ibtidai insanların həyatı, məişəti, dünyagörüşü, dini etiqadı ilə əlaqədar təşkil olunmuş və ifa edilmişdir. Həmin mərasimlərdə qədim insanlar öz dünyagörüşünə müvafiq ayinlər düzəldir, səhnəciklər təşkil edir, oynayır, mahnılar oxuyur və şənlenirdilər.

Onlar müxtəlif əşyalara, təbii qüvvələrə, hətta heyvanlara da sitayiş edirdilər. Mərasimlər nə üçün təşkil edilirdi? Ona görə ki, qədim insanlar təbiət qüvvələri qarşısında aciz idilər. Təbiətin müxtəlif sirlərinə bələd deyildilər. Təbiət onlar üçün açılmaz bir sirr olaraq qalırdı.

Ona görə də hər bir təbii hadisə onlara möcüzə kimi görünürdü. İnsanlar bu möcüzələrin sirrini açmağa, təbiət qüvvələrinə və hadisələrinə hakim olmağa

çalışır, bunun üçün müxtəlif vasitələrə əl atdılar ki, bunlardan biri də ovsun idi. Həmin ovsunlara aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar:

Haş gede

Huş gede,

Bu ox sənə

Tuş gedə.

Yaxud: Çax daşı

Çaxmaq daşı,

Allah versin

Yağışı.

M. Qorki Sovet yazıçılarının I Ümumittifaq qurultayındakı məlum olduğuna şübhə etmirəm, lakin çox istərdim ki, bunların əsas mənası daha dərindən anlaşılsın. Bu məna qədim işçi insanların ö, əməklərini yüngülləşdirməyə çalışmalarından, dördayaqlı və ya ikiayaqlı düşmən əleyhinə silahlanmalarından və həmçinin söz qüvvəsi ilə, sehr və əfsun üsulları ilə təbiətin insana düşmən olan bəlalalarına təsir etmək arzularından ibarətdir». Belə əfsun, cadu, sehr və möcüzələrə biz qədim nağıllarımızda daha çox rast gəlirik. Çox nağıllarımızda sehr qəhrəmanların əlində azman qüvvələr üzərində qələbə üçün vasitələrdən biridir. Deməli, qədim insanların bu etiqadları, təbiət, vəhşi heyvanlar üzərində qələbə çalmaq arzuları, sehr, əfsun və s. şəkildə mərasim və nağıllarımızda gəlib bizə çatmışdır. Xalq mərasim nəğmələrini iki yerə ayırmaq olar:

1. Mövsüm mərasimləri. 2. Məişət mərasimləri.

Mövsüm mərasimləri. Mövsüm mərasimləri qədim insanların etiqadı, təbiət hadisələrinə münasibəti, həm də əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar düzəldilmişdir. Əkinçilik, maldarlıq, ovçuluq, balıqçılıq və s. məşğuliyyətlərlə də bağlı olaraq mərasimlər təşkil edilmişdir. Qədim adət-ənənələr əsrlərin sınağından çıxmış, xalqın formalaşmasında, onun mənən zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Adət-ənənəsi, bayramları olmayan xalq yoxdur. Adət-ənənə, mərasimlər, bayramlar xalqın mənəviyyəti, xalqın simasıdır, onun söyköcü ilə bağlı olan və onunla birlikdə doğub inkişaf edən amillərdəndir. Müxtəlif xalqların adət və ənənələri onların birini digərindən fərqləndirir, bu xalqların milli koloritini, özünəməxsusluğunu nümayiş etdirir. O adət və

ənənələr, inam, anlayış, bayramlar yaşayır ki, onlar əsrlərin sərt qanunlarına sinə gərir, çətin sınaqlardan uğurla çıxırlar. Bütün xalqlarda belə adətlər, belə bayramlar olmuşdu. Azərbaycan xalqının da özünəməxsus mərasim və bayramları vardır.

Novruz bayramının tarixi, mənşəyi barədə müxtəlif mülahizələr söylənmişdir. Həqiqət budur ki, Novruz atəşpərəstlikdən, islamdan da qabaq Azərbaycan xalqı içərisində bərqərar olan bir mərasimdir.

Novruz çox qədim zamanlarda günəşlə, yazın gəlməsi ilə əlaqədar yaranıb formalaşan kütləvi xalq bayramıdır. Əlbəttə, Novruzla Zərdüştliyin yaxın, oxşar cəhətləri çoxdur. Novruzun qədim azərbaycanlıların əkin, təsərrüfat, bağ-bağat, təbiətin cana gəlməsi dövrü bayramı hesab edilməsi təbiidir. Torpağa bağlılıq, buğda əkib-becərmək isə Zərdüştliyin ən ümdə keyfiyyətlərindən olmuşdur. Bununla belə Novruz bayramının keçirilməsində elə mərhələlər var ki, onlar atəşpərəstliyə ziddir. Məsələn, məlumdur ki, bayram başlananda, ev işləri sahmana salındıqdan sonra bayıra çıxır, tonqal qalayır və insanlar növbə ilə tonqalın üstündən tullanır və deyirlər: «Ağırlığım, uğurluğum, azarım-bezarım odlara». Elə bu cəhət göstərir ki, odu allah hesab edən, müqəddəs, ulvi sayan atəşpərəstlər heç vaxt öz azar-bezarını, bir illik günahlarını odun üstünə tökməzlər.

Deməli, Novruz atəşpərəstlikdən də qədim bir bayramdır. Atəşpərəstlik olsa-olsa onun bir sıra cəhətlərini qəbul etmişdir. Günəşin müqəddəs sayılması təbii odun müqəddəs sayılmasından əvvəldir.

Novruz mərasimi qışın bitməsi və yazın gəlməsi ilə başlanır. O, insanlara sevinc verən, onları yeni ilə ruhlandırان ən maraqlı mərasimlərdən biridir. Çünki qış soyuqdur, şaxtadır, cansızdır. Qış insanların əl-qolunu bağlayır, onları, necə deyirlər, evdə oturmağa məcbur edir. Qışda elə bil həyat yoxdur. Hər şey süstdür. Təbiət, heyvanlar, quşlar elə bil yuxudadır. Yaz isə həyatdır, canlıdır, o yalnız insanlara deyil, bütün aləmə - təbiətə, heyvanlara, bitkilərə can verir,dirildir. Yaz yaxınlaşır, təbiət canlanır, günəş çıxıb insanları qızdırır, istər-istəməz adamlar həvəsə gəlir, sevinir, qaynayıb coşur, özlərini bəxtiyar hiss edir. Bütün bu cəhətlər, əlbəttə, Novruz mərasiminin ən çox yayılmasını şərtləndirən amillərdir. Bu təzə il bayramı dünyanın bütün xalqlarında vardır. Hər bir xalq öz etnik, yerli, milli xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu bayramda mərasimlər təşkil edir, şənlənir.

Azərbaycan xalqı da yeni il münasibəti ilə mərasimlər düzəltmiş, bu mərasimlərdə müxtəlif mahnı və nəğmələr ifa etmişdir. Təzə il ilə qədər

müxtəlif etiqadlar da olmuşdur. Səməni göyərtmək, yumurta rəngləmək, yaxşı xörəklər bişirmək, yeddi növ yemək hazırlamaq, səhər evdən çıxanda geri əliboş dönməmək, göy guruldayanda arxasını divara söykəmək və s... Bunlardan görünür ki, yeni il bayramı çox qədim dövrlərlə bağlıdır və azərbaycanlıların gözəl adətlərini, etiqadlarını özündə saxlamışdır.

Novruz bayramının tarixi, mənşəyi barədə müxtəlif mülahizələr söylənmişdir. Həqiqət budur ki, Novruz atəşpərəstlikdən, islamdan da qabaq Azərbaycan xalqı içərisində bərqərar olan bir mərasimdir.

Novruz çox qədim zamanlarda günəşlə, yazın gəlməsi ilə əlaqədar yaranıb formalaşan kütləvi xalq bayramıdır. Əlbəttə, Novruzla Zərdüştliyin yaxın, oxşar cəhətləri çoxdur. Novruzun qədim azərbaycanlıların əkin, təsərrüfat, bağ-bağat, təbiətin cana gəlməsi dövrü bayramı hesab edilməsi təbiidir. Torpağa bağlılıq, buğda əkib-becərmək isə Zərdüştliyin ən ümdə keyfiyyətlərindən olmuşdur. Bununla belə Novruz bayramının keçirilməsində elə mərhələlər var ki, onlar atəşpərəstliyə ziddir. Məsələn, məlumdur ki, bayram başlananda, ev işləri sahmana salındıqdan sonra bayıra çıxır, tonqal qalayır və insanlar növbə ilə tonqalın üstündən tullanır və deyirlər: «Ağırlığım, uğurluğum, azarım-bezarım odlara». Elə bu cəhət göstərir ki, odu allah hesab edən, müqəddəs, ülvi sayan atəşpərəstlər heç vaxt öz azar-bezarını, bir illik günahlarını odun üstünə tökməzlər.

Deməli, Novruz atəşpərəstlikdən də qədim bir bayramdır. Atəşpərəstlik olsa-olsa onun bir sıra cəhətlərini qəbul etmişdir. Günəşin müqəddəs sayılması təbii odun müqəddəs sayılmasından əvvəldir.

Novruz mərasimi qışın bitməsi və yazın gəlməsi ilə başlanır. 0, insanlara sevinc verən, onları yeni ilə ruhlandırان ən maraqlı mərasimlərdən biridir. Çünki qış soyuqdur, şaxtadır, cansızdır. Qış insanların əl-qolunu bağlayır, onları, necə deyərlər, evdə oturmağa məcbur edir. Qışda elə bil həyat yoxdur. Hər şey süstdür. Təbiət, heyvanlar, quşlar elə bil yuxudadır. Yaz is həyatdır, canlıdır, o yalnız insanlara deyil, bütün aləmə - təbiətə, heyvanlara, bitkilərə can verir,dirildir. Yaz yaxınlaşır, təbiət canlanır, günəş çıxıb insanları qızdırır, istər-istəməz adamlar həvəsə gəlir, sevinir, qaynayıb coşur, özlərini bəxtiyar hiss edir. Bütün bu cəhətlər, əlbəttə, Novruz mərasiminin ən çox yayılmasını şərtləndirən amillərdir. Bu təzə il bayramı dünyanın bütün xalqlarında vardır. Hər bir xalq öz etnik, yerli, milli xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu bayramda mərasimlər təşkil edir, şənlənir.

Azərbaycan xalqı da yeni il münasibəti ilə mərasimlər düzəltmiş, bu mərasimlərdə müxtəlif mahnı və nəğmələr ifa etmişdir. Təzə il ilə qədər müxtəlif etiqladlar da olmuşdur. Səməni göyərtdmək, yumurta rəngləmək, yaxşı xörəklər bişirmək, yeddi növ yemək hazırlamaq, səhər evdən çıxanda geri əliboş dönməmək, göy guruldayanda arxasını divara söykəmək və s... Bunlardan görünür ki, yeni il bayramı çox qədim dövrlərdə bağlıdır və azərbaycanlıların gözəl adətlərini, etiqladlarını özündə saxlamışdır.

Maraqlıdır ki, insanlar təzə ilə tamamilə təmiz, səliqə ilə daxil olmaq istəyirlər. Məsələn, evdə hər şey təmizlənilir, ev ağardılır, paltar yuyulur, yorğan-döşək havaya çıxarılır və s. Lakin bu zahirən təmizlənməkdir. İnsanlar guya özlərini daxilən də təmizləmək istəyirlər. Bu isə böyük bir şənliyin təşkilinə gətirib çıxarır:

Novruz Novruz bahara,

Güllər, güllər bahara,

Bağçamızda gül olsun

Gül olsun bülbül olsun

Novruz gəlir, yaz gəlir

Nəğmə gəlir, saz gəlir

Bağçalarda gül olsun

Gül üstə bülbül olsun

Novruz, Novruz xoş gəldin,

Xoş gəldin, boş gəldin?!

Boş gəldin, dolu gəldin!

Bol gəldin, sulu gəldin?!

Zahirən insanlara sadə bir mahnı kimi görünən kiçicik bir parçada görün xalqımızın adət-ənənələri, inamları, arzu və istəkləri ilə əlaqədar na qədər fikir və hisslər toplanmışdır. Aydınadır ki, Novruzu xalq, necə deyərlər, bir il gözləyir. Novruz qədər insanların arzu-istəkləri, etiqladlarını nümayiş etdirəcək

ikinci bir bayram bəlkə də olmamışdır. Xalq böyük intizarla, həyəcanla, diqqətlə Novruzun məhz necə gələcəyini gözləyir.

Novruz gərək xoş gəlsin. Novruz bahardır, yazdır, yeni əhvali-ruhiyədir. Ona görə də Novruzun gəlişi doğrudan da xoşdur, toy-bayramdır. Bununla bərabər etiqada görə Novruzun məhz necə gəlməsi insanların bütün bir ilinin necə keçəcəyi ilə əlaqədardır. Novruzun xoş gəlişi əkinin, təsərrüfatın, mal-qaranın taleyi ilə çox bağlıdır. Ona görə də Novruz xoş gəldiyi kimi, həm də gərək dolu gəlsin, bol gəlsin, bər-bəhər gətirsin, əkinə, biçinə, maldarlığa, ümumiyyətlə, havaya xoş təsiri ilə gəlsin.

Novruz mərasimində oxunan mahnılar çox, özü də müxtəlifdir. Əlbəttə, bunların az bir hissəsi bizə gəlib çatmışdır. «Bakı və onun qəzalarında yaşayan əhali qış fəslinin üçüncü ayı daxil olduqda ayın birinci çərşənbə gecəsini böyük bir bayram kimi qarşılayırlar».

Bir ilin müddətinə üzərlərinə gələn bəlanı və gələcək bədbəxtlikləri rəf etmək üçün böyük tonqal qalayıb üzərindən yeddi dəfə atıldıqdan sonra xonçaların dövrəsində oturaraq aşağıda göstərilən nəğmələri oxuyurdular. Bununla özlərinin bir ilin müddətində hər bəd beladan uzaq olmasını hesab edirdilər.

Xonçaya qoydum balığı,

Ta bəzəyim ortalığı

Gərmişə sal çalmalığı

Çünki yetişib firuz

Xoş keçəcəkdir Novruz.

Taxçaya qoydum çırağı

Rövşən eyləsin bucağı,

İşıqlandırın otağı

Çünki yetişib firuz

Xoş keçəcəkdir Novruz

Diqqətəlayiqdir ki, Məhəmməd Füzuli də «Novruz» və «Firuz» sözlərini bir şeirində qoşa işlətmişdir.

Hər yerdə ta novruz ola,
Gül bustanəfruz ola,
Novruz tək firuz ola
Əyyami-Şahi-övliya.

Yeni ildə günəşi çağırmaq mərasimi də olmuşdur. Çünki günəş yazın rəmzidir. O, yeri isidir, təbiətə can verir. Buna görə də günəşin şüaları insanlara böyük sevinc, bayram gətirir:

Gün çıx, gün çıx!
Köhlən atı min çıx
Oğlun qayadan uçdu,
Qızın təndirə düşdü.
Keçəl qızı evdə qoy,
Saçlı qızı götür çıx.

Bu mahnıda xalq böyük bir lövhə yaradır. Təbiəti - küləyi, yağışı, buludu canlandırır, hərəsinin özünəməxsus keyfiyyətlərini sadalayır, günəşi isə hamısından çox sevir və üstün tutur.

Yazın gəlməsinə baxmayaraq bundan sonra da soyuqlar düşə bilər. Təbiətin kontrastlarını illər boyu təcrübədən keçirən xalq hətta rəvayətlərdə, mahnılarda belə bir hadisəni müəyyən vasitələrlə yad edir. Belə rəvayət və mahnılar göstərir ki, ibtidai insan təbiətin özünü belə küll halında canlı saymış və ona ağ olanların cəza alacağına inanmışdır. Bununla əlaqədar belə bir rəvayət vardır: bir qarı yaz girəndən sonra günəşli bir gündə keçilərini çölə çıxarır, cəhrəsini də götürüb günün altında oturub işi ilə məşğul olur. Qarı deyir ki, fələk (fələk sözü rəvayətə sonralar əlavə olunmuşdur, əvvəllər qarının bu «söyüşü) ümumiyyətlə, təbiətə müraciətlə deyilmişdir) belə-belə olsun, daha keçilərim yaza çıxmışdır.

Mart gözünə barmağım
Çıxdı yazı otağım

Qarı ilə martın deyişmələri haqqında xalq içərisində çoxlu mahnılar mövcuddur. Qarının bu sözlərini eşidən qış guya təzədən geri qayıdır, çovğun, tufan qoparır. Burada keçilərin təsviri təsadüfi deyildir. Rəvayət öküz, at,

qoyun və başqa ev heyvanları ilə əlaqədar da yarana bilərdi. Bizcə rəvayətdə keçilərin təsviri yazın gəlişi mərasiminin daim keçi ilə bağlı olması ilə əlaqədardır ki, bu da çox qədim sitayiş və etiqladlarla səsleşməkdədir. Hətta yazın gəlməsindən sonra işın yenidən özünü göstərməsi barədə mahnı belə saxlanmışdır:

Novruz günü yaz olar.

Qırx kötük də az olar.

Keçmişdə uzun müddət quraqlıq, yaxud yağınlıq olanda el müxtəlif ənənəvi tədbirlərə əl atmış, bununla, doğrudan da ya günəşin, ya da yağışın gələcəyinə inanmışdır. Müqəddəs sayılan yerlərdən götürülən torpaq, yaxud gətirilən cam yağınlıq uzun sürəndə qızdırılmış, quraqlıq olanda isə suya salınmışdır. Yaxud hər iki halda xalqın bir-iki nümayəndəsi bütün kənd əhlindən müxtəlif ərzaq şeyləri top layır, evlərin birində bunu bişirib bütün camaata paylayır, yaxud da hamı müqəddəs hesab edilən bir yerə toplaşib ondan yeyir. Bu da yağışın, yaxud günəşin şəninə düzəldilən bir mərasimdir.

Mövsüm mərasimlərində qədimdən bəri azərbaycanlıların içərisində yaranıb yaşayan daha ikisi barədə danışmaq lazımdır. Bunlardan biri «Xıdır», ikincisi isə «Qodu-qodu» mərasimləridir. Bunlar da ibtidai insanların etiqladi, dünyagörüşü, təbiət hadisələrinə münasibətini göstərən mərasimlərdir. «Xıdır», «XıdırNəbi», yaxud «Xıdır İlyas» haqqında olan nəğmələr yaşıllıq, yağış arzusu ilə təşkil edilən mərasimlərdə oxunmuşdur. Quraqlıq çox qədimdən bəri insanlara əzab vermiş, onların təsərrüfatını, əkinlərini yandırıp məhv etmişdir.

Bunun qarşısını almaq məqsədilə yaşıllıq, su məbudlarına sitayiş edilmiş, onların şəninetəşkil olunan mərasimlərdə mahnılar oxunmuşdur. Məsələn:

Xıdır İlyas, Xıdır İlyas,

Bitdi çiçək, gəldi yaz.

Xanım ayağa dursana

Yük dibinə varsana,

Boşqabı doldursana,

Xıdırı yola salsana

Qaratoyuqqanadı

Kim vurdu, kim sanadı,

Məhlənizəgələndə

İt baldırım daladı.

Lakin çox zaman uzun müddətyağıntı olurdu. Təsərrufata, insanların gözlərinidikdiyiməhsulaböyük ziyan verirdi. Beləolduqda isə «Qodu-qodu» mərasimitəşkil edilmiş vəmahnılar ifa olunmuşdur. Kəndincavanları günün ikinci yarısında günəşinrəmzi olan bir gəlinciyibəzəyir, qapı-qapıgəzir, tamaşa düzəldir, çalır, oxuyur, şənlənir və pay toplayırdılar. Bu mahnılar, əlbəttə, rəngarəng, özü də külli miqdarda olmuşdur. Məzmunu isə günəşin rəmzi olan Qodunun şəninə deyilən təriflərdən ibarətdir:

Qodu-qodunugördünmü?

Qoduya salam verdinmi?

Qoduburdankeçəndə

Qırmızı günü gördünmü?

Qoduyaqaymaqgərək,

Qablarayaymaqgərək,

Qodu gün çıxarmasa

Gözlərinoymaqgərək.

XIX əsrin bir sıra mənbələrində bu mərasiminAzərbaycanda keçirilməsi gedişi təsvir olunmuş və nümunələrdə gətirilmişdir. Mə rasim qodu-qodu, küdü-küdü, düdü-düdü, dodu-dodu və sairə şəklində işlənmişdir.

«Keçən ayın uzun sürən yağışlı günlərinin birində mən öz mənzilimin həyətidən gələn qərribə səslər eşitdim. Həyəətə çıxdım və belə bir mənzərə gördüm:

Yerli müsəlman oğlanlarının bir neçəsi əllərindəki ağacları yerə döyə-döyə nə isə oxuyurdular. Oxuyub qurtardıqdan sonra onlardan biri mənim yanıma, boynuna kəhrəba boyunbağı salınmış bir kukla gətirdi. Kukla heç şübhəsiz, qadın şəklində idi. Mən uşaqdan bunun nə olduğunu soruşdum. Uşaq:

- Qodudur, - dedi.

- Qodu nədir? - deyə mən soruşdum

- Gün, Ay - deyə uşaq fikirləşmədən cavab verdi.

Mən uşaqdan oxuduğu nəğməni mənə deməsini xahiş etdim. Uşaq nəğməni mənə oxudu, mən yazdım. Həmin nəğməni mən Böyük Vedi məktəbinin müəllimi cənab Vəzirova göstərdim. Məlum oldu ki, bu nəğmənin belə bir variantı da ona bəlli imiş:

Dodu, Dodunu gördünüzmü,

Doduya salam verdinizmi?

Dodu gedəndən bəri

Heç gün üzü gördünüzmü?

Aydın məsələdir ki, «Dodu», yaxud «Qodu» müəyyən bir ilahədir. Həmin kukla isə onun surətidir.

«Dodu», yaxud «Qodu»nun günəşlə əlaqəsi aydındır. “Dodu” yox olunca günəş də batır».

XIX əsrdə Şəkiddə toplanan, çap olunmuş bir nümunəni qeydlərilə birlikdə burada olduğu kimi veririk. Bizcə bu, həmin mərasim üçün çox səciyyəvi parçadır: «Çiskinli günlərdə Şəki şəhərində tatar uşaqları həyətləri gəzir, bu mahnını oxuyur. Əvəzində onlar ev sahiblərindən pul, yarma, un, yağ, yumurta və s. alırlar».

Qodu, qodu dursana!

Çömçəni doldursana!

Qodunu yola salsana

Allah! Allah! (xorla)

Dağda dana bəyirdi

Yengə ora yüyürdü

Yengə ona çatınca

Gəlin bir oğlan qayırdı.

Məişət mərasimləri. Məişət mərasimləri də xalqın adət və ənənələri, məişəti, etiqadları və sö ilə bağlı olaraq təşkil edilmişdir. Azərbaycan xalqı içərisində yas, dəfn, doğum, toy mərasimləri də olmuş, həmin mərasimlərdə də müxtəlif mahnılar oxunmuşdur.

Qədim məişət mərasimlərindən biri vəsf-haldır. «Vəsf-hal» halın vəsfi, vəziyyətin izahı deməkdir ki, əslində fal mənasını ifadə edir. Vəsf hallar qədim azərbaycanlıların adətlərini, dünyabaxışını, etiqadlarını izah etmək üçün mühüm əhəmiyyətə malik mərasim nəğmələrindəndir. Yeni ilin yaxınlaşması ilə əlaqədar olaraq insanlar əvvəlcədən öz talelərini yoxlamaq, onları nəyin - yaxşılığınmı, yoxsa pisliyinmi gözlədiyini sınaqdan keçirmək istəyirlər. Vəsf - hal mərasimini qadınlar, xüsusilə gəlin və qızlar təşkil edirlər. Bu barədə görkəmli Azərbaycan yazıçısı Y.V. Çəmənəminli yazır: «Xalqımız arasında Novruz bayramına bir ay qalmışdan başlayaraq çərşənbə axşamı vəsf-hal kimi bir adət vardı. Qadın və qızlar toplanaraq, bir badya su qoyar və hərədən bir nişan alıb suya salardılar. Badya başında oturan qadın təsadüfən əlinə keçən nişanı sudan çıxarıb bir vəsf-hal söyləyər, bu qayda ilə fala baxardılar. Deməli, nişan verənin ürəyində bir niyyət olar və niyyətinin baş verəcəyini və ya verməyəcəyini söylənən vəsf haldan duyardı» (10,74). Y.V. Çəmənəminli vəsl hallara misal gətirməkdən əvvəl bu mahnıların bayatı, ağı və başqa nümunələrdən fərqlərini göstərərək əlavə edir: «Bayatı, ağı, vəsf-halın bir-birinə bənzəyişi zahiridir. Ağı daim kədərli, vəsf-hal ümid verən, nəşə doğuran və mətanət bağışlayandır. Bunlar bir-birindən yalnız məzmunca ayrılır. Quruluş etibarını ilə bir-birindən ayrılmaz»). Sonra ədib vəsf-hallara aşağıdakı nümunələri misal verir.

Ağlama, naçar ağlama,

Oturmuşdumsəkədə,

Əlindəhaçar ağlama.

Ürəyim səksəkədə

Qapını bağlayan allah

Üç qızıl alma gəldi

Bir gün açar ağlama.

Bir qızıl nəlbək idə.

Yas və dəfn mərasimləri məişət mərasimləri içərisində mühüm yer tutur. Bu mərasimlər adam öldükdə onun başı üstündə ya evdə, ya da basdırılan zamanda düzəldilir. Bunların əsəhissəsi, əlbəttə, evdə icra edilmişdir. Bu zaman oxunan mahnılar isə ağı adı altında məşhurdur.) «Qədim türklərdə (azərbaycanlılar da red.) sağıcılar (ağıcılar) meyid yanında qopuz adlı alətçalaraq onun haqqında oxuryarlarmış, burada ölü təriflənilir, onun nöqsanları unudulur, qəhrəman kimi təriflənilir» (10. 78). (Ağların oxunduğu mərasimlərin necə təşkil edilməsi barədə biz görkəmli ədib Ə. Haqverdiyevin «Azərbaycanda teatr» adlı məqaləsində çox maraqlı bir qeydə rast gəlirik. O yazır: «Qədim Azərbaycanda ölən böyük qəhrəmanlar üçün ağlamaq bir adət idi. Qəhrəman ölən günü camaatı bir yerə toplayırdılar. Bu toplantıya «yuq» deyirdilər) (yuq-ağlamaq sözündəndir). Toplananlar üçün qonaqlıq düzələrdi, xüsusi dəvət edilmiş «yuqçular» isə ikisimli qopuz çalıb oynayırdılar. Yuqçu əvvəlcə mərhum qəhrəmanın igidliklərindən danışıb, onu tərifləyirdi. Sonra isə qəmli havaya keçib şanlı qəhrəman üçün ağı deyərdi. Toplananlar hönkür-hönkür ağlayardı». Ağıcı qəhrəman haqqında mahnı oxuyan qədər onu təsirli, yanıq sözlər lətərif edər, sonra isə mahnıya keçərdi. Məsələn, «Açılmayan tufəngin, siyirməyən xəncərin öz canına qurban. Ay kimi doğdun, gün kimi batdın, minəndə at bağırı yardın, düşəndə yer bağırı yardın, saydığına salam verdin, saymadığına yan verdin, düşməninə dirsək göstərdin, qəniminə qanuddurdun, altının bədov atına, çiyinin süzən tufənginə, tərkinin dolu xurcununa, ağzının kəsərlisözünə anan qurban ay...)

Ağacdaxəzəl ağlar

Can qardaş, canım qardaş,

Dibindəgözəl ağlar,

Ağlayır canım qardaş.

Belə oğlu ölən ana

Baş qoydum dizin üstə

Sərkərdəngəzər ağlar.

Qoyçıxsın canım qardaş.

Ağılar əsrlər boyu yalnız qəhrəmanlar üçün deyil, bütün ölümlər üçün oxunmuşdur. Ona görə də Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında bunlar sayca çox, məzmunca rəngarəngdir. «Zaqafqaziya tatarlarının (azərbaycanlıların-red.) adətinə görə ailə üzvlərinin birisinin ölümündən sonra 10-15 günün müddətində hər gün mərhumun evində onun bütün qohum-əqrəbası, qonşuları, tanışları toplaşır və ağlaşırlar. Bunların içərisində bir nəfər ağı oxuyur, qalanları isə hönkürtü ilə ona cavab verirlər:

Anası yanar ağlar

Bostanda tağım ağlar

Hərifi qanar ağlar

Ana deyir göyərçin

Tabuta qonar ağlar

Basma, yarpağım ağlar.

Nə qədər sağam ağlaram

Ölsəm torpağım ağlar».

Mərasimlərdən ən çox yayılan və məşhur olan toy mərasimləridir. Bu, çox qədimdən başlayaraq ən şən, şux, gur keçirilən məişət mərasimi olmuşdur. Toy mərasimi adət üzrə Azərbaycanda ən çox payız vaxtlarında keçirilir: o zaman ki, adamlar məhsulu toplayıb qurtarmış, asudələşmişlər. Toy yeni ailə həyatı, xoşbəxtlik deməkdir. Nə qədər bacarırsa, xalq bu mərasimi dəbdəbəli, şux keçirməyə çalışır və bunun üçün hər cür vasitələrə əl atır. Toylar nişan qoymaq vaxtından başlayır. Nişanlı yanında, hələ qız evində çoxlu oyunlar, səhnəciklər düzəldilir. Bütün bunları edənlər isə qızlardır. Onlar nəinki qadın, hətta kişi rollarına da girirlər. Toyda iştirak edən şəxslərin, məsələn, qızın atası, oğlanın atası, qazı, molla, küpəgirən qarı, elçi, yengə, təzə bəy və sairə rollara girir, maraqlı oyunlar göstərirlər.(Toy mərasimi başdan-ayağa qədər mahnılarla müşayiət olunur. Bu şən, gözəl, oynaq, lirik, bəzən tikanlı mahnılar toyun, şənliyin bəzəyidir. Mahnılar həm də musiqi, rəqs və oyunlarla müşayiət olunur.

Toy mərasiminin bir sıra mərhələləri vardır; elçilik, nişanlanma, xina gecəsi, gəlin gəlmə, zifaf gecəsi, toyun dağılması, duvaqtaqma və s. hər bir mərhələnin özünə görə mahnıları olmuşdur ki, bunlar bilavasitə Femin mərhələnin əsas xüsusiyyətlərini özündə toplamışdır.

Bacıların qardaşlar haqqında oxuduğu və ümumiyyətlə, digər qohumlar haqqında çeşidli mahnılar etnoqrafik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Suyun bəndinə qurban

Qardaş kəndinə qurban,

Həyətdə at yəhərli

Sinəbəndinə qurban

Mübarək, ay mübarək

Qardaş şirnin mübarək

Sən mənim ağam qaynim,

Sallan gəl bağa qaynim

Gülüm alma çiçəyi

Sənə sadağa qaynim

Gəlin gəldi xalı döşə

Qayınları çıxsın qoşa.

Cəmiyyətdə elmin, texnikanın, mədəniyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq mərasimlər də öz təsirini tədricən itirmiş, burada təsvir olunan adət, ənənə, etiqadların bir çoxu unudulmuşdur. Ancaq mahnılar mərasimlərin ayrı-ayrı mərasimlərindən ayrılaraq müstəqil inkişaf etməyə başlamışdır:

Ağ alma allanıbdı,

Budaqdan sallanıbdı.

Cavan deyə verdilər

Saqqalı çallanıbdı.

Yük üstündü gücü var,

Gücünün qırx ucu var.

Qızın meyli olmasa

Oğlanın nə gücü var?!

Bəzi qədim mərasimlər zaman keçdikcə öz əhəmiyyətini itirməyə başlayır, köhnəlib sıradan çıxır. Lakin indiki dövrdə xalqımızın adət və ənənələrini, dünyabaxışını, etiqadını, məişət tərzini, təbiətə, cəmiyyətə münasibətini, psixologiyasını öyrənmək işində bu mərasimlərin mühüm elmi əhəmiyyəti vardır.